

ALEKSANDRA PRONINSKA

WŁOSKIE PRZYMOTNIKI Z FORMANTEM
SŁOWOTWÓRCZYM *-ARE* JAKO SKŁADNIK MEDYCZNEJ
SYNTAGMY TERMINOLOGICZNEJ:
ANALIZA KONTRASTYWNA WŁOSKO-POLSKA

Abstrakt. Artykuł koncentruje się na badaniach kontrastywnych włoskiej i polskiej leksyki specjalistycznej, analizując włoskie przymiotniki z formantem słowotwórczym *-are*. Przedmiotem analizy są dwuelementowe syntagmy terminologiczne o strukturze rzeczownikowo-przymiotnikowej z zakresu medycyny oraz ich polskie odpowiedniki, takie jak: i) *arcata alveolare* > łuk zębodołowy, *albinismo oculare* > bielactwo oczne; (ii) *arteria appendicolare* > tętnica wyrostka robaczkowego, *displasia oculare* > dysplazja oka; (iii) *cavità oculare* > oczodół. Charakterystycznym zjawiskiem w analizowanej grupie terminów jest obecność wariantów – zarówno terminologicznych, jak i kontekstowych – w jednym lub w obu językach (np. *lesione cerebellare* / *lesione del cervelletto*, *disfunzione cerebellare* / *disfunzione del cervelletto*, pl. *zaburzenie mózdkowe* / *zaburzenie czynności mózdku*).

Słowa kluczowe: terminologia medyczna; syntagma terminologiczna; przymiotnik odrzeczownikowy; odpowiednik terminologiczny; wariantowość leksykalna

ITALIAN ADJECTIVES WITH THE DERIVATIONAL SUFFIX *-ARE*
AS COMPONENTS OF MEDICAL TERMINOLOGICAL SYNTAGMS:
A CONTRASTIVE ITALIAN POLISH ANALYSIS

Abstract. The article focuses on a contrastive study of Italian and Polish specialized lexicons, analyzing Italian adjectives with the derivational suffix *-are*. The analysis encompasses two-element terminological syntagms with a noun-adjective structure in the medical field and their Polish equivalents, such as: (i) *arcata alveolare* > łuk zębodołowy ('alveolar arch'), *albinismo oculare* > bielactwo oczne ('ocular albinism'); (ii) *arteria appendicolare* > tętnica wyrostka robaczkowego ('appendicular ar-

Dr hab. ALEKSANDRA PRONIŃSKA, prof. UKEN – Katedra Językoznawstwa Włoskiego, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; adres do korespondencji: ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków; e-mail: aleksandra.proninska@uken.krakow.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5132-2059>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

tery'), *displasia oculare* > *dysplazja oka* ('ocular dysplasia'); (iii) *cavità oculare* > *oczodół* ('ocular cavity' or 'orbit'). A characteristic feature of the analyzed group of terms is the presence of variants – both terminological and contextual – in one or both languages (e.g. *lesione cerebellare* / *lesione del cervelletto*, *disfunzione cerebellare* / *disfunzione del cervelletto*, pl. *zaburzenie mózdzkowe* / *zaburzenie czynności mózdzku* ('cerebellar lesion' / 'dysfunction').

Keywords: medical terminology; terminological unit; denominal adjective; terminological equivalent; lexical variation

WPROWADZENIE

Obserwowany w ostatnich latach wyraźny wzrost liczby badań językoznawczych poświęconych włoskiej terminologii medycznej świadczy o rosnącym zainteresowaniu tą tematyką i jednocześnie wskazuje na potrzebę systematycznych i kompleksowych badań porównawczych, obejmujących zarówno zagadnienia terminologiczne, jak i przekładoznawcze. Przegląd prac italińskich pokazuje, że zainteresowania badaczy obejmują szerokie spektrum zagadnień: od semantyczno-leksykalnych poprzez terminologiczne i przekładowe po glottodydaktyczne. Wśród poruszanych tematów można wymienić m.in. zapożyczenia, eponimię, synonimię, ekwiwalencję, nazewnictwo nozologiczne, typologię dokumentów i tekstów medycznych. Opracowania, mimo że obejmują szeroki wachlarz zagadnień i mają zróżnicowany charakter, uwiadamiają brak systematycznych i całościowych studiów porównawczych o charakterze przekrojowym¹.

Niniejsza praca, wpisująca się w nurt porównawczych badań językoznawczych nad terminologią z zakresu medycyny i nauk pokrewnych, stanowi próbę zainicjowania systematycznej analizy słownictwa, uwzględniającej badanie złożonych struktur wielowyrazowych o charakterze nazewniczym oraz ich elementów składowych. Punktem wyjścia niniejszego badania są włoskie przymiotniki odrzeczownikowe utworzone za pomocą formantu słowotwórczego *-are*, który jest uwarunkowanym fonetycznym wariantem popularnego włoskiego przyrostka przymiotnikowego *-ale* (por. Wandruszka, 2004, 388)².

¹ Lukę w tym zakresie częściowo wypełniają najnowsze prace monograficzne, m.in. B. K. Szpinger (2023), K. Maniowska (2019), a także R. Piro (2022). Odniesienia do zagadnień synonimii i ekwiwalencji pojawiają się m.in. u K. Maniowskiej (2020; 2021), natomiast kwestie nazewnictwa nozologicznego poruszają m.in. Ł. Berezowski i J. Ciesielka (2022).

² Niniejsza praca nie zawiera odniesień do przymiotników utworzonych za pomocą formantu *-ale*. Porównanie obu wariantów przyrostkowych (*-ale* i *-are*) w terminologii medycznej jest przedmiotem odrębnego badania. Przymiotniki odrzeczownikowe omawiają m.in. S. Widłak (1999) w ujęciu ogólnym oraz K. Maniowska (2016) w odniesieniu do języka medycznego.

Właściwy przedmiot analizy stanowią – utworzone z ich udziałem – syntagmy terminologiczne z zakresu medycyny i nauk pokrewnych o strukturze dwuelementowej rzeczownikowo-przymiotnikowej oraz typologia ich polskich odpowiedników, np. (i) *arcata alveolare* – pl. łuk zębodołowy, *albinismo oculare* – pl. bielactwo oczne, *blocco bifascicolare* – pl. blok dwuwiązkowy; (ii) *arteria appendicolare* – pl. tętnica wyrostka robaczkowego, *displasia oculare* – pl. dysplazja oka; *blocco fascicolare* – pl. blok gałęzi pęczka Hisa; (iii) *cavità oculare* – pl. oczodół.³

CEL PRACY I ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Celem artykułu jest wstępna analiza i opis klasy włoskich przymiotników odrzeczownikowych utworzonych za pomocą formantu słowotwórczego *-are*. Omówienie dotyczy przymiotników wchodzących w skład dwuwyrazowych syntagm terminologicznych z zakresu medycyny oraz nauk pokrewnych i obejmuje zarówno leksemy przymiotnikowe, które mają charakter terminologiczny jako samodzielnie jednostki leksykalne (np. *auricolare*, *cocleare*, *gangliare*, *ventricolare*, *vascolare*), jak i takie, które zyskują znaczenie specjalistyczne w nazewnictwie medycznym i anatomicznym, np. *familiare* (*malattia familiare* ‘*malattia ereditaria*’), *ascellare* (*cavità ascellare*, *temperatura ascellare*), czy *basilare* (wyspecjalizowany w identyfikacji struktur mózgowych, takich jak *apofisi basilare*, *arteria basilare*, *ganglio basilare*, *solco basilare*, *vena basilare*). Docelowo badanie obejmuje klasę włoskich przymiotników utworzonych za pomocą przyrostkowego formantu słowotwórczego *-are* oraz – utworzone z ich udziałem – dwuwyrazowe specjalistyczne terminy medyczne o strukturze rzeczownikowo-przymiotnikowej wraz z polskimi odpowiednikami.

W ujęciu intralingwistycznym opis zakłada porównanie ilościowe badanej klasy leksemów (przymiotników odrzeczownikowych na *-are* wykorzystywanych w terminologii medycznej do tworzenia wielowyrazowych jednostek terminologicznych) w odniesieniu do wszystkich leksemów przymiotnikowych utworzonych za pomocą formantu słowotwórczego *-are* (w znaczeniach ogólnych i specjalistycznych pozamedycznych). Analiza uwzględnia ilościowy udział znaczeń medycznych w stosunku do (i) łącznej liczby realizowanych znaczeń specjalistycznych obejmujących wszystkie dziedziny i zakresy tema-

³ W tekście zastosowano alternatywnie terminy *syntagma terminologiczna* i *skupienie terminologiczne*.

tyczne ujęte w źródłowym opracowaniu leksykograficznym oraz (ii) liczby znaczeń realizowanych w ramach poszczególnych subdyscyplin medycyny i nauk pokrewnych. W części odnoszącej się wyłącznie do włoskiego materiału językowego, oprócz samych przymiotników, analizie formalnej i semantycznej poddane zostały również syntagmy terminologiczne utworzone z ich udziałem (np. dla przymiotnika *auricolare*: m.in. *lobulo auricolare*, *padiglione auricolare*, *aplasia auricolare*, *pinza auricolare* czy *fibrillazione auricolare*; w tym ostatnim przykładzie *auricolare* w znaczeniu ‘atriale’ – pl. *przedsionkowy*).

W ujęciu kontrastywnym badanie obejmuje analizę polskich odpowiedników włoskich syntagm terminologicznych z przymiotnikiem na *-are*, z uwzględnieniem samych przymiotników jako ich elementów składowych. Głównym celem badania jest wstępne ustalenie typologii polskich odpowiedników terminologicznych zarówno na poziomie przymiotnikowych formantów słowotwórczych (wł. *-are*, pl. *-owy*, *-owaty*, *-ny*), jak i na poziomie syntagm terminologicznych (np. *arteria polmonare* – pl. *tętnica płucna*, *trapianto polmonare* – pl. *przeszczep płuc*, *malattia diverticolare* – pl. *choroba uchyłkowa jelit*, *cavità diverticolare* – pl. *uchyłek*).

WŁOSKIE PRZYMOTNIKI ZAKOŃCZONE NA *-ARE* W JĘZYKU OGÓLNYM I SPECJALISTYCZNYM: CHARAKTERYSTYKA ILOŚCIOWA

Ilościowa charakterystyka włoskich przymiotników zakończonych na *-are*, przeprowadzona na podstawie analizy leksykograficznej uwzględniającej dane pochodzące ze słownika De Mauro (2000), obejmuje łącznie 450 jednowyrazowych jednostek leksykalnych, które przynajmniej w jednym z posiadanych znaczeń słownikowych zostały opatrzone kwalifikatorem gramatycznym wskazującym na użycie w funkcji przymiotnika. W praktyce liczba poddanych analizie jednostek znaczeniowych jest znacznie większa ze względu na występowanie leksemów realizujących dwa lub więcej znaczeń, przynależnych do słownictwa ogólnego i/lub specjalistycznego, w różnych kategoriach dziedzinowych i tematycznych. Dla przykładu, obok przymiotników realizujących jedno znaczenie (ogólne, np. *balneare* lub specjalistyczne, np. *auricolare* anat. ‘relativo all’auricola del cuore’), występują przymiotniki reprezentujące słownictwo tematyczne, które wymagają uwzględnienia większej ilości znaczeń. Przykładowo, przymiotnik *alveolare* występuje w trzech różnych znaczeniach leksykalnych o charakterze specjalistycznym, odnoszących się do

trzech różnych obszarów dziedzinowych: medycyny, fonetyki oraz geografii. Podobnie przymiotnik *vascolare*, który realizuje znaczenia z zakresu sztuki i archeologii, anatomii oraz botaniki.

W całej grupie leksemów przymiotnikowych na *-are* wyselekcjonowano 126 jednostek leksykalnych o znaczeniu ogólnym, które nie zostały opatrzone kwalifikatorem wskazującym na przynależność do słownictwa specjalistycznego (lub tematycznego) w żadnym z realizowanych znaczeń. W tej grupie znalazły się zarówno przymiotniki nienacechowane (takie jak *alimentare*, *familiare*), jak i nacechowane (np. *plenilunare* – z kwalifikatorem wskazującym na użycie ograniczone do języka literackiego, czy *vessicolare* oznaczony jako termin przestarzały i zastąpiony współczesną formą *vescicolare*). W konsekwencji, spośród przymiotników o charakterze niespecjalistycznym, w docelowym korpusie badawczym uwzględnione zostały wyłącznie pojedyncze leksemy, których użycie w syntagmach terminologicznych anatomicznych lub medycznych zostało potwierdzone w słownikach specjalistycznych (np. *mandibolare* w nazwach anatomicznych typu *nervo mandibolare*, *fossa mandibolare*). We wszystkich pozostałych przypadkach, przynajmniej w jednym ze znaczeń przymiotnika, odnotowano specjalistyczny charakter, uwzględniający przynależność do określonego zakresu tematycznego (jak w przypadku wspomnianych wcześniej przymiotników *alveolare* i *vascolare*).

Wśród przebadanych 323 leksemów przymiotnikowych realizujących znaczenia specjalistyczne (opatrzonych przynajmniej jednym kwalifikatorem dziedzinowym) wyszczególniono łącznie 522 użycia znaczeniowe o charakterze specjalistycznym odnoszące się do 75 dziedzin i obszarów tematycznych uwzględnionych w źródłowym opracowaniu leksykograficznym.

Procentowy udział znaczeń z zakresu medycyny (z uwzględnieniem dyscyplin pokrewnych medycyny) stanowi 40% wszystkich wyszczególnionych w słowniku znaczeń specjalistycznych realizowanych przez przymiotniki z przyrostkiem *-are*. W ramach poszczególnych subdyscyplin medycyny i nauk pokrewnych reprezentowane są znaczenia z zakresu anatomii (43%) oraz medycyny i fizjologii (łącznie 31%), biologii (18%), chemii i biochemii (łącznie 7%) oraz farmacji (1%).

Pozostałe znaczenia o charakterze niemiedycznym (stanowiące łącznie 60% wszystkich znaczeń specjalistycznych) są zróżnicowane i reprezentują łącznie około 70 różnych dziedzin i zakresów tematycznych oznaczonych odpowiednim kwalifikatorem leksykograficznym⁴.

⁴ Najliczniej reprezentowane obszary dziedzinowe stanowią: botanika (12%), fizyka, matematyka i geometria (łącznie 10%), elektronika, technika i technologia (łącznie 9%), poszczególne dyscypliny

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA DERYWATÓW PRZYMOTNIKOWYCH Z FORMANTEM *-ARE* W TERMINOLOGII MEDYCZNEJ

Całościowa analiza zgromadzonego materiału leksykalnego potwierdziła, że włoskie przymiotniki zakończone na *-are*, realizujące znaczenia medyczne (samodzielnie i/lub w syntagmie terminologicznej), zostały utworzone w procesie derywacji afiksальной. W korpusie znalazły się nieliczne leksemy identyfikowane w źródłach leksykograficznych jako zapożyczenia. Obejmują one pojedyncze przykłady zapożyczeń francuskich derywatów (takich jak *parcel-lare* z fr. *parcellaire* der. od *parcelle* ‘parcella’ oraz *tissulare* z fr. *tissulaire* der. od *tissu* ‘tessuto’).

Pod względem budowy słowotwórczej analizowane leksemy są derywatami odrzeczownikowymi (typu *alveolare* der. od *alveolo*, *biliare* der. od *bile*, *ventricolare* der. od *ventricolo*). W korpusie bardzo licznie reprezentowane są złożenia, w których derywat przymiotnikowy z formantem *-are* jest drugim członem (np. *broncopolmonare* złożony z *bronco-* i *polmonare*, *endocellulare* złożony z *endo-* i *cellulare*, *intraoculare* złożony z *intra-* i *oculare*)⁵. W grupie derywatów odrzeczownikowych podstawa słowotwórcza jest reprezentowana przez rodzimy leksem włoski (np. *alveolo* > *alveolare*, *auricola* > *auricolare*, *bile* > *biliare*, *clavicola* > *clavicolare*, *diverticolo* > *diverticolare*, *muscolo* > *muscolare*, *tonsilla* > *tonsillare*) lub przez leksem łaciński (np. *cerebellum*, łacińska forma zdrobniała od *cerebrum* wł. ‘cervello’, od której utworzony został włoski przymiotnik *cerebellare*, podobnie *vasculum*, zdrobnienie od łac. *vaso*, od którego został utworzony włoski przymiotnik *vascolare*, czy *appendicula*, zdrobnienie od łac. *appendix* wł. ‘appendice’, od którego pochodzi włoska forma przymiotnikowa *appendicolare*).

Występujące w korpusie formacje odprzymiotnikowe mają charakter wtórny i są reprezentowane przez przymiotniki o budowie złożonej, utworzone od włoskiego przymiotnika (jak w przypadku formacji przedrostkowych i złożień, np. *cellulare* > *acellulare*, *polmonare* > *cardiopolmonare*, *salivare* >

prawa (łącznie 7%), astronomia (6%). Pozostałe dziedziny, reprezentowane przez pojedyncze przykłady, stanowią łącznie 56% ogólnej ilości specjalistycznych znaczeń niemedycznych.

⁵ Kategoria formacji złożonych stanowi liczną grupę i obejmuje leksemy utworzone z łacińskimi formantami przedrostkowymi, które precyzują znaczenie przymiotnika, m.in. pod względem lokalizacji (*intra-*, *inter-*, *endo-*), ilości (*mono-*, *multi-*, *uni-*, *pluri-*), negacji lub przeciwieństwa (*a-*, *anti-*), kierunku (*trans-*). Niektóre proste derywaty przymiotnikowe dopuszczają złożenia z wieloma różnymi formantami przedrostkowymi (np. *cellulare*: *acellulare*, *endocellulare*, *extracellulare*, *intercellulare*, *intracellulare*, *monocellulare*, *multicellulare*, *pluricellulare*, *subcellulare*, *ultracellulare*, *unicellulare* itp.). W korpusie znalazły się również złożenia typu *cardiopolmonare*, *cardiovascolare*, *fibrovascolare*.

gastrosalivare, articolare > osteoarticolare). Jako przymiotnikowa podstawa słowotwórcza bywają też wykorzystywane leksemy łacińskie (np. łaciński przymiotnik *anularis* od *anŭlus* wł. ‘anello’, od którego pochodzi włoska forma *anulare*, czy *articularis* od *articŭlus* wł. ‘articolazione’, od którego pochodzi włoski przymiotnik *articolare*).

Niektóre leksemy przymiotnikowe z przyrostkiem *-are* tworzą pary synonimicznych derywatów, z których jeden wywodzi się od łacińskiej podstawy słowotwórczej, a drugi od włoskiej. Przykładem może być łac. *clavis* (‘chiave, clavicola’), od której pochodzi *claveare*, oraz wł. *clavicola*, od której powstał przymiotnik *clavicolare*. Analogiczne dublety nazewnicze można zaobserwować w formach złożonych, takich jak *acromioclaveare* i *acromioclavicolare* (‘barkowo-obojęczykowy’) czy *sternoclaveare* i *sternoclavicolare* (‘mostkowo-obojęczykowy’).

Interesujące nas derywaty przymiotnikowe z formantem *-are*, podobnie jak inne przymiotniki pochodne od rzeczownika, wyrażają relację między podstawą słowotwórczą a rzeczownikiem, który w danym połączeniu tworzy z nim związek składniowy i są określane mianem przymiotników relacyjnych (Żmigrodzki, 2024, 26)⁶. W praktyce leksykograficznej ich funkcja semantyczna z reguły jest definiowana przez wskazanie znaczenia ogólnorelacyjnego w definicjach strukturalnych, określających schematycznie relację leksemu do jego podstawy słowotwórczej. Zależnie od przyjętych w danym słowniku strategii, znaczenie jest wyrażone za pomocą sformułowań typu *relativo a X, che si riferisce a X* lub parafrazy dopełniaczowej *di X, proprio di X*, w których X oznacza desygnat rzeczownika stanowiącego podstawę słowotwórczą, jak w przykładzie *ventricolare* ‘relativo a un ventricolo’ i pl. *komorowy* ‘dotyczący komory serca’, *biliare* ‘relativo alla bile’ i pl. *żółciowy* ‘związany z żółcią’. Powszechnie stosowana w leksykografii ogólna definicja strukturalna, w przypadku

⁶ Porównanie derywatu z podstawą słowotwórczą pozwala na wyodrębnienie ogólnych klas słowotwórczych przymiotnika, wśród których wyróżnia się: (i) derywaty transpozycyjne, powstające w wyniku przekształcenia składniowego, polegające wyłącznie na zmianie części mowy, np. *muscolo > muscolare* ‘relativo ai muscoli’ i pl. *mięsień > mięśniowy* ‘związany z mięśniami’ oraz (ii) derywaty mutacyjne, w których dochodzi do powstania nadwyżki semantycznej w stosunku do podstawy słowotwórczej, co oznacza, że formant ma jednocześnie charakter składniowy i semantyczny, np. *muscolo > muscoloso* ‘che ha muscoli forti, possenti e ben sviluppati: *un uomo muscoloso*; riferito a parti del corpo: *braccia muscolose*’ pl. *mięsień > umięśniony* ‘mający dobrze rozwinięte mięśnie: *umięśniony mężczyzna*; zbudowany z mięśni: *umięśnione ramiona*’ (Kallas, 1999, 520–521). Wspomniane derywaty różnych typów mogą być tworzone od tej samej podstawy rzeczownikowej za pomocą różnych formantów (jak w przytoczonym przykładzie *-are: muscolare* i *-oso: muscoloso*) lub za pomocą tego samego formantu (np. derywat transpozycyjny *oculare* ‘relativo all’occhio, dell’occhio, degli occhi’ oraz pl. *oczny* ‘związany z okiem’ i derywat mutacyjny w *testimone oculare* ‘che riferisce ciò che ha visto’ oraz pl. *świadek naoczny* ‘taki, który widział coś osobiście’).

specjalistycznych znaczeń realizowanych w terminologii medycznej, często nie jest wystarczająca do identyfikacji właściwego znaczenia terminologicznego i/lub kontekstowego danego derywatu przymiotnikowego. Część derywatów przymiotnikowych, w tym również tych z formantem przyrostkowym *-are*, wymaga doprecyzowania. Na poziomie leksykograficznym uściślenie jest wskazane zasadniczo w dwóch sytuacjach. Pierwsza dotyczy jednostek leksykalnych realizujących obydwa typy znaczeń, zarówno relacyjne, jak i nierelacyjne, np. *nubecolare* ‘relativo alla nubecola’ i ‘che ha l’aspetto, le caratteristiche di una nubecola’, podobnie *atrabiliare* ‘relativo all’atrabile’ i ‘irascibile, collerico’⁷. Druga sytuacja dotyczy leksemów, których znaczenie (lub znaczenia) relacyjne wymagają uszczegółowienia przez wskazanie konkretnego typu relacji. Dla przykładu, ogólnorelacyjne znaczenie derywatu *bacillare*, wyrażone formułą ‘relativo ai bacilli’ (pl. *bakteryjny* ‘związany z bakterią’), wymaga doprecyzowania przez wskazanie konkretnych znaczeń relacyjnych, np. *bacillare* ‘provocato da bacilli: *infezione bacillare*’ (pl. *bakteryjny* ‘wywołany przez bakterie: *infekcja bakteryjna*’).

W przypadku terminologii medycznej precyzyjne odróżnienie znaczeń derywatów przymiotnikowych jest dodatkowo utrudnione ich specjalistycznym charakterem, który sprawia, że ogólnojęzykowe słowniki nie rejestrują wszystkich znaczeń, a często również rzeczowników, od których te derywaty zostały utworzone. W konsekwencji konieczne jest korzystanie ze słowników specjalistycznych oraz dokładna weryfikacja konkretnych użyc kontekstowych.

FORMALNA I SEMANTYCZNA CHARAKTERYSTYKA DWUWYRAZOWYCH TERMINÓW MEDYCZNYCH Z PRZYMOTNIKOWYMI DERYWATAMI Z FORMANTEM PRZYROSTKOWYM *-ARE*

Wszystkie uwzględnione w korpusie badawczym wielowyrazowe terminy z zakresu medycyny i nauk pokrewnych spełniają definicyjne kryteria skupień terminologicznych, które Starzec (1984, 62) określa jako „połączenie dwu lub więcej wyrazów spełniające rolę jednostki nominacyjnej w ramach określonej dziedziny wiedzy, mające specjalne znaczenie i zajmujące określone miejsce w systemie terminologicznym, które jest uwarunkowane klasyfikacją w sferze pojęciowej”. Pod względem formalnym materiał leksykalny zawężono do

⁷ Niektóre z derywatów przymiotnikowych z formantem *-are* mają charakter mutacyjny i generują wyłącznie znaczenia jakościowe, jak w przykładzie *navicolare* ‘che ha forma di piccola nave’ (pl. *łódeczkowaty* ‘mający kształt łódeczki’).

dwuelementowych skupień terminologicznych o strukturze rzeczownikowo-przymiotnikowej, w których drugi człon stanowią derywaty odrzeczownikowe z formantem *-are*. W oparciu o kryterium niepodzielności semantycznej, Starzec (1984, 61) wyszczególnia: (i) skupienia semantycznie niepodzielne, tzw. frazeologizmy terminologiczne, (ii) skupienia właściwe, tj. jednostki nazywające konkretny denotat, posiadające stałą kolejność elementów składowych i zachowujące znaczenie terminologiczne poza kontekstem oraz (iii) skupienia luźne, obejmujące połączenia wyrazowe, których wartość semantyczna i terminologiczna jest zależna od kontekstu.

Wyselekcjonowane i poddane analizie jednostki należą do kategorii skupień właściwych o charakterze binarnym, w których członem nadrzędnym jest zawsze rzeczownik, natomiast występujący w pozycji postnominalnej przymiotnik pełni funkcję modyfikatora. Klasyfikacja semantyczna zgromadzonych skupień terminologicznych obejmuje zasadniczo dwa typy: (i) nazwy struktur anatomicznych i ich części (np. *tonsilla cerebellare* – pl. migdałek mózdzku, *tonsilla appendicolare* – pl. migdałek jelitowy, *cavità midollare* – pl. jama szpikowa, *cavità oculare* – pl. oczodół, *cavità articolare* – pl. jama stawowa, *membrana cellulare* – pl. błona komórkowa itp. oraz (ii) nazwy medyczne, odnoszące się do stanów patologicznych, dysfunkcji organizmu i/lub organu oraz objawów o różnym stopniu precyzji (np. *disturbo (affettivo) bipolare* – pl. zaburzenie (afektywne) dwubiegunowe, *sindrome cerebellare* – pl. zespół mózdkowy, *contagio tubercolare* – pl. zakażenie prątkiem gruźlicy, *malattia diverticolare* – pl. choroba uchyłkowa, *insufficienza cardiopolmonare* – pl. niewydolność sercowo-płucna), określające stany i procesy fizjologiczne (np. *respirazione cellulare* – pl. oddychanie komórkowe, *divisione cellulare* ‘mitosi’ – pl. podział komórki itp.) i procedury lecznicze i medyczne (np. *cura canalare* – pl. leczenie kanałowe, *iniezione oculare* – pl. iniekcja do oka, *trapianto polmonare* – pl. przeszczep płuc). Nieliczne przykłady dotyczą określeń precyzujących m.in. nazwy specjalizacji medycznych (typu *chirurgia vascolare* – pl. chirurgia naczyniowa, *medicina nucleare* – pl. medycyna nuklearna) czy narzędzi (*pinza auricolare* – pl. kleszcze uszne).

Ilość jednostek terminologicznych utworzonych z udziałem poszczególnych derywatów przymiotnikowych z formantem *-are* jest zróżnicowana. Najbardziej produktywne derywaty tworzą od kilku do kilkunastu nazw o różnym stopniu zespolenia w ramach wszystkich wymienionych kategorii (np. *vascolare*: *plesso vascolare*, pl. splot naczyń; *stria vascolare*, pl. prążek naczyniowy; *demenza vascolare*, pl. otępienie naczyniowe; *chirurgia vascolare*, pl. chirurgia naczyniowa). Analizowane skupienia terminologiczne obejmują

jednostki o różnym stopniu zespolenia komponentów, które często podlegają dalszej rozbudowie strukturalnej (np. *malattia diverticolare* > *malattia diverticolare dell'intestino*) lub same przymiotniki z formantem *-are* stanowią dodatkowy element rozbudowujący i różnicujący w skupieniach o strukturze rzeczownikowo-przymiotnikowej (np. *reticolo endoplasmatico* > *reticolo endoplasmatico granulare / agranulare*), co utrudnia jednoznaczne wydzielenie skupień prostych (Gajda, 1990, 97).

WŁOSKO-POLSKA ANALIZA KONTRASTYWNA DWUWYRAZOWYCH TERMINÓW MEDYCZNYCH Z PRZYMOTNIKIEM NA *-ARE*

W grupie badanych syntagm terminologicznych zidentyfikowano trzy podstawowe typy polskich odpowiedników przekładowych, z których jeden zachowuje tożsamość na poziomie struktury, podczas gdy w dwóch pozostałych zachodzą zmiany w strukturze terminu.

Pierwszy typ, najliczniejszy (ponad 90% wszystkich przykładów), dotyczy syntagm terminologicznych, dla których język polski posiada odpowiedniki terminologiczne o analogicznej strukturze rzeczownikowo-przymiotnikowej. W ramach tej grupy, w zależności od typu polskiego przymiotnika pełniącego funkcję odpowiednika włoskiego derywatu z formantem *-are*, można wyróżnić: (i) przymiotnik z przyrostkiem *-owy* (*articolare* > *stawowy*), (ii) przymiotnik z przyrostkiem *-owaty* (*anulare* > *pierścieniowaty*), (iii) inny przymiotnik, np. (*basilare* > *podstawny*, *agranulare* > *gładki*).

Najbardziej typowe dla badanej grupy są odpowiedniki terminologiczne zawierające derywat przymiotnikowy z formantem słotwórczym *-owy*, który można uznać za odpowiednik włoskiego formantu *-are* w terminologii medycznej (np. *scapolare* > *łopatkowy*: *nervo scapolare* > *nerw łopatkowy*, *diverticolare* > *uchyłkowy*: *malattia diverticolare* > *choroba uchyłkowa*).

Skupienia terminologiczne, w których włoski przymiotnik wskazujący relację podobieństwa kształtu i formy do denotatu podstawy słotwórczej został wyrażony derywatem z formantem *-are*, w języku polskim najczęściej są realizowane za pomocą przymiotników z przyrostkiem *-owaty* (np. *navicolare* > *łódkowaty / łódeczkowaty*: *osso navicolare* > *kość łódkowata*, *anulare*: *pierścieniowaty*: *pancreas anulare* > *trzustka pierścieniowata / obrączkowata*, *olivare* > *oliwkowaty*: *complesso olivare* > *jądro oliwkowate*).

Ostatnia sytuacja obejmuje odpowiedniki terminologiczne, w których element przymiotnikowy w języku polskim jest realizowany za pomocą innej

formy przymiotnikowej, głównie derywatu z formantem *-ny* (np. *auricolare* > uszny: *padiglione auricolare* > małżowina uszna, *giugulare* > szyjny: *vena giugulare* > żyła szyjna, *basilare* > podstawny: *arteria basilare* > tętnica podstawna). Do tej kategorii zaliczają się również przymiotniki jakościowe (np. *granulare* > szorstki; *agranulare* > gładki).

W drugim typie odpowiedników występuje zmiana strukturalna względem terminu wyjściowego polegająca na zastąpieniu formy przymiotnikowej rzeczownikiem w dopełniaczu (np. *nucleo abenulare* > jądro uzdeczki, *arteria appendicolare* > tętnica wyrostka robaczkowego, *dolore auricolare* > ból ucha, *corteccia cerebellare* > kora mózdzku, *fondo oculare* > dno oka). W niektórych przypadkach dochodzi do rozbudowy terminu poprzez wprowadzenie wyrażenia przyimkowego (np. *movimento articolare* > ruchy w stawie) lub zastosowanie formy opisowej (np. *cavità pulpare* > przestrzeń zawierająca miazgę). Te ostatnie rozwiązania są rzadkie i często funkcjonują wariantywnie do innych opcji. Rozbudowa struktury może być uzależniona od typu elementu rzeczownikowego, jak w przypadku włoskich derywatów z formantem *-ite* (typu *X-ite*, gdzie *X* oznacza nazwę organu), oddawanych w języku polskim za pomocą konstrukcji dopełniaczowych: *zapalenie X* (*sclerite* > zapalenie twardówki: *sclerite anulare* > obrączkowe zapalenie twardówki).

Trzeci z wyróżnionych typów odpowiedników obejmuje nieliczne przykłady, w których struktura syntagmatyczna jest zastępowana terminem jedno-wyrazowym (np. *cavità oculare* > oczodół, *formazione diverticolare* > uchyłek, *ghiandola salivare* > ślinianka).

Wymienione trzy kategorie oddają typologię polskich ekwiwalentów funkcjonujących w terminologii medycznej w sposób schematyczny, jednak nie uwzględniają pełnej różnorodności przypadków, które charakteryzuje rozmycie cech definicyjnych jednostek terminologicznych oraz granic między terminologią a słownictwem ogólnym. W wyniku zjawiska polimorfizmu w języku, obecnego również w języku medycznym, można wyróżnić wariantywność w zakresie terminów atrybutywnych, polegającą na zamiennym użyciu elementu określającego (*differentia specifica*) w postaci przymiotnika i/lub rzeczownika, przy zachowaniu elementu określanego (*genus proximum*), jako rezultat polimorfizmu syntaktyczno-leksykalnego. Dopuszczalność wymiany może dotyczyć jednego lub obu języków i być uwarunkowana kontekstowo i/lub pragmatycznie (np. *lesione cerebellare* / *lesione del cervelletto*, *disfunzione cerebellare* / *disfunzione del cervelletto*, pl. zaburzenie mózdkowe / zaburzenie czynności mózdku).

Wariantywność form strukturalnych może też dotyczyć struktur złożonych i terminów jednowyrazowych powstałych na skutek elipsy rzeczownika i nominalizacji przymiotnika, np. *dito anulare* / *anulare* (pl. *palec obrączkowy* / *palec serdeczny*) lub z wykorzystaniem odrębnego terminu, np. *cavità oculare* / *orbita* (pl. *oczdół*). Użycie alternatywnych wariantów może być uwarunkowane zarówno czynnikami wewnętrznazwowymi, jak i zewnętrznymi, np. *ghiandola salivare* – pl. *ślinianka* / *gruczoł ślinowy*, *malattia diverticolare* / *diverticolosi* – pl. *choroba uchyłkowa* / *uchyłkowatość*. Wariantywność może być również generowana elementem rzeczownikowym, jak we włoskim przykładzie *bulbo* i *globo*: *bulbo oculare* / *globo oculare* – pl. *gałka oczna*.

Zjawisko polimorfizmu semantyczno-leksykalnego skutkuje funkcjonowaniem różnych znaczeniowo terminów utworzonych z tą samą formą przymiotnikową: na skutek polisemii w obrębie znaczeń medycznych (np. *alveolare* > *pęcherzykowy* w *pressione alveolare* > ciśnienie *pęcherzykowe* (wewnętrzne) i *alveolare* > *zębodołowy* w *arcata alveolare* > łuk *zębodołowy*) lub homonimii (np. *auricolare* ‘relativo all’orecchio’ w *padiglione auricolare* > *małżowina uszna* i *auricolare* ‘relativo all’auricola’ w *trombosi auricolare* > *zakrzep uszkowy*).

Wariantywność leksykalną ilustrują przykłady polskich odpowiedników dla włoskich syntagm terminologicznych z przymiotnikiem *anulare* w znaczeniu ‘che ha la forma di anello’, które dopuszczają wymienne użycia przymiotników pochodnych od rzeczowników: *pierścień* i *obrączka*, np. *pancreas anulare* > *trzustka pierścieniowa* / *pierścieniowata*, alternatywnie z *obrączkowata* / *obrączkowa*. Podobnie przymiotnik *oculare* w znaczeniu ‘dell’occhio, degli occhi’ może generować – zależnie od samego terminu i/lub od kontekstu – użycia z zastosowaniem: (i) przymiotnika *oczny* (np. *albinismo oculare* > *albinizm oczny*, *bulbo* / *globo oculare* > *gałka oczna*), (ii) rzeczownika *oko* w dopełniaczu: (np. *fondo oculare* > *dno oka*, (*sindrome da*) *secchezza oculare* > (*zespół*) *suchego oka*) lub (iii) jednowyrazowego odpowiednika, jak w przypadku syntagmy *cavità oculare* > *oczdół*.

WNIOSKI KOŃCOWE

Zgromadzony materiał umożliwia wysunięcie wstępnych wniosków o charakterze porównawczym w zakresie formantu słowotwórczego, derywatów przymiotnikowych oraz syntagm terminologicznych. Pozostając przy powszechnie uznanym stwierdzeniu o braku odpowiedniości sufiksów odrzeczownikowo-

wych w obu badanych językach (Kwapisz-Osadnik, 2012, 152), zebrane przykłady wskazują wyraźną tendencję do występowania odpowiedniości między włoskim formantem słowotwórczym *-are* i polskim *-owy* w terminologii medycznej. Większość przymiotników z formantem *-are* w badanym korpusie posiada polskie odpowiedniki przymiotnikowe na *-owy*. W przypadku leksemów konkretnorelacyjnych, wskazujących podobieństwo, w języku polskim stosowane są derywaty przymiotnikowe z formantem *-owaty*.

Użycie odpowiedników przymiotnikowych w konkretnych syntagmach charakteryzuje się wysokim stopniem powtarzalności i regularności w obrębie wymienionych trzech typów o zróżnicowanej frekwencji: dominuje pełna odpowiedniość strukturalna, podczas gdy terminologiczne użycia innych struktur (dopełniacza i odpowiednika jednowyrazowego) występują znacznie rzadziej. Jednoznaczłą identyfikację jednostek terminologicznych i ich użycie komplikuje funkcjonowanie w terminologii medycznej wariantów leksykalnych i składniowych – w jednym lub obu językach – uwarunkowanych zarówno samym terminem, jak i kontekstem użycia.

BIBLIOGRAFIA

- Berezowski, Ł., Ciesielka, J. (2022). Analisi delle denominazioni di malattie in lingua italiana, polacca e inglese in chiave contrastiva svolta sulla base di alcune entità nosologiche tratte dalla Classificazione ICD-10 dell'Organizzazione Mondiale della Sanità. *e-Scripta-Romanica*, 10, 137–153.
- De Mauro, T. (2000). *Il dizionario della lingua italiana*. Paravia.
- Gajda, S. (1990). *Wprowadzenie do teorii terminu*. WSP.
- Kallas, K. (1999). Przymiotnik. W: R. Grzegorzyczkova, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* (ss. 469–523). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kwapisz-Osadnik, K. (2012). *Podstawowe wiadomości z gramatyki polskiej i włoskiej: szkic porównawczy*. Wydawnictwo UŚ.
- Maniowska, K. (2016). Włoskie przymiotniki w dokumentach medycznych. *Lingua Legis*, 24, 55–67.
- Maniowska, K. (2019). *Italiano della medicina. Teoria e pratica*. Wydawnictwo KUL.
- Maniowska, K. (2020). Il troppo stroppia? La sinonimia dei termini medici italiani nella traduzione polacca. *Romanica Cracoviensia*, 20(1), 41–52. <https://doi.org/10.4467/20843917RC.20.005.12174>
- Maniowska, K. (2021). Studio comparativo delle parole composte e polirematiche nel linguaggio medico italiano e polacco. *Roczniki Humanistyczne*, 69(8), 93–113. <https://doi.org/10.18290/rh21698-7>
- Piro, R. (2022). *L'italiano della medicina*. Carocci Editore.
- Starzec, A. (1984). *Rozwój polskiej terminologii motoryzacyjnej: (od początku do 1945 roku)*. WSP.

- Szpingier, B. K. (2017). O synonimii we włoskiej terminologii medycznej i jej polskich ekwiwalentach. W: B. Walkiewicz, K. Kęsicka (red.), *Norma a uzus II. Przekład specjalistyczny w perspektywie globalizacji* (ss. 65–77). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Szpingier, B. K. (2023). *Semantica dell'italiano medico: studio sugli usi lessicali*. Wydawnictwo Rys. https://doi.org/10.48226/dwnuam.978-83-67287-92-0_2023.10
- Wandruszka, U. (2004). Aggettivi di relazione. W: M. Grossmann, F. Rainer (red.), *Formazione delle parole in italiano* (ss. 382–402). Niemeyer.
- Widłak, S. (1999). *Formy i struktury. System morfologiczny i składniowy współczesnego języka włoskiego*. Wydawnictwo UJ.
- Żmigrodzki, P. (red.). (2024). *Wielki słownik języka polskiego PAN. Zasady opracowania*. https://pliki.wsjp.pl/zasady_opracowania_wsjp.pdf

ŹRÓDŁA

- Benigno, P., Li Voti, P. (2012). *Lessico medico italiano*. Edizioni Medico Scientifiche.
- Dizionario di Medicina Treccani: https://www.treccani.it/enciclopedia/elenco-opere/Dizionario_di_Medicina
- Dizionario Il Nuovo De Mauro: <https://dizionario.internazionale.it>
- Dizionario GDLI: <https://www.gdli.it>
- Vocabolario Treccani: <http://www.treccani.it/vocabolario/>
- Wielki słownik języka polskiego PAN: <http://www.wsjp.pl>